

ТУРЕЦКОЕ ЯЗЫКОЗНАНИЕ

УДК =512.161

TARİHİ SÜRECİ İÇERİSİNDE TÜRK SİYASİ TERMİNOLOJİSİNİN OLUŞUMU

Arslan Mustafa

İslamiyet öncesi Orta Asya’da Türk siyasi tarihinin Hunlar ile başladığı kabul edilir. M.Ö. III. yüzyılda tarih sahnesine çıkan Hun Devleti, kurucusu Mete Han’ın yönetiminde güçlü bir devlet haline gelmiş, Çin’le olan ilişkileri sonucu gerek dünya görüşü gerekse ekonomisi köklü değişikliklere uğramıştı. Türkler hakkındaki en eski yazılı bilgilere de Çin yıllıklarından ulaşabiliyoruz.

Göktürk Devleti (552–740), Türklerin kurdukları ikinci büyük devlettir. Bu devlette Hunların aksine kentleşmeye önem verilmiş, tarım reformu ve tohum ıslahı gerçekleştirilmiş, “bilgelik” birinci plana çıkmıştı. Bilge Kağan ve Kül Tegin, Türk devlet adamlığının en bilge ve en kahraman kişileri olarak tarihte yer aldılar. Onlar, yalnız savaşçılık ve alplik ile devletin yönetilemeyeceğini, kağanlığın aynı zamanda bilgeliği de gerektirdiğini savunuyorlardı. IV. asırda Göktürk hakanları Çin İmparatorlarına Türkçe olarak, Türkçe diplomasi kaidelerine ve takvimine uygun olarak mektuplar yazdıklarını biliyoruz. Orhun kitabelerinde ve daha sonraki resmi yazılarda olduğu gibi “Tanrı tarafından gönderilmiş büyük Göktürklerin hakanı” (1) cümleleriyle başlayan mektupların Çince tercümelerinden Çin ile olan siyasi ilişkilerin resmi boyutunu anlamaktayız. Yine Göktürk hakanları Orhun kitabelerinde devletlerinin kısaca tarihini, felaket günlerini, milli birlik ve şuur sayesinde nasıl kudret kazanmaları gerektiğini anlatırken “ey Türk ve Oğuz beyleri, milleti işitin” (2) hitabıyla siyasete dair öğüt vermektedirler. Bu devirde Türk “hanına “kağan”, eşine “katun”, şehzadelere “tegin”, şehzadelerin eşine “konçuy” adı verilirdi. Kağandan daha küçük rütbe “kan” idi” (3). Buradan devleti idare edenlerin siyasi unvanlarını da öğrenmiş oluyoruz.

Orhun ve Selenge vadilerinin yerli kavimleri olan Uygur Türkleri üçüncü büyük Türk Devleti’ni kurdular. Ticarete önem veren Uygur Devleti (741–840), Göktürkler’in gelenek ve türelerini devam ettirdi. Resmi dinleri olan Maniheizm’in etkisiyle ticaret gelişti, kurulan Mani dini tapınakları zamanla pazar tapınakları haline geldi.

Avrupa’da kurulan ilk Türk devleti olarak bilinen ve kendilerine Avrupa Hunları denilen Batı Hunları, Attila önderliğinde Ren nehri kıyılarından Volga nehrine kadar uzanan çok geniş topraklarda büyük bir devlet haline geldiler. Doğu uygarlığına Batı’ya taşınmasında önemli rol oynadılar. Avrupa’da Hun İmparatorluğu’nun dağılması sırasında, iç Asya’dan batıya doğru büyük bir kavimler göçü başlamıştır.

Göç eden kavimler arasında Sabir, Ogur kavimleri, Bulgarlar, Avarlar ve Hazarlar önemli bir yer tutar.

İslamiyet'ten önceki Türk devletlerinde ülke hükümdar ve ailesinin ortak malıdır. Hun İmparatoru Mete ülkeyi üç kısma ayırmış: batıda Teğın, merkezde Hakan ve doğuda Veliht Teğın olarak örgütlemiştir. Ancak daha sonra Türk devletleri doğu ve batı olarak örgütlenmiş ve Hakanlar doğuda, Yabgular batıda hüküm sürmüşlerdir. Üstünlük doğudaki hakandadır. Karar Organı Kurultay'dır. Kurultayın üyeleri Hakan, Yabgu ve Boy Beyleri'dir. Kurultay, yılda iki kez toplanırdı. Burada devlet isleri görüşülür, göçler organize edilir, devletle ilgili davalara bakılırdı ve savaş ve barış kararları alınırdı. Bu kurumu Hakan denetlerdi. Bu kuruma Türklerdeki ilk meclis denilebilir. Kanunlar yazılı değildir ve Kurultay kararları, örfler ve adetlerden oluşur, dini kuralların etkisi yoktu. Vatana ihanet, isyan, savaştan kaçma, cinayet işlemez. Devlete karşı işlenen suçlara Kurultay, diğerlerine yargıçlar bakardı.

Uygur Devleti'nin yıkılmasından sonra yerine Karluk, Çiğil ve Argun gibi Türk boylarına dayanan Karahanlı Devleti kuruldu (840). Karahanlılar devri Türk tarihinde önemli bir dönüm noktası sayılır. Çünkü Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han zamanında İslamiyet resmi din olarak kabul edildi. Karahanlılar, Orta Asya'da kurulan ilk Müslüman Türk devleti olmaları nedeniyle, Türk-İslam kültür ve uygarlığının tarihi gelişiminin temellerini attılar. Genellikle adil, dindar ve kültür sever hükümdarlar tarafından yönetilen Karahanlı devleti zamanında İslami Türk edebiyatı gelişti, Kaşgar ve Balasagun birer kültür merkezi haline geldi. Karahanlılar devletinde, Türklük on plandaydı; hükümdarı Han, karar organı Kurultay idi. Karahanlılar, İslamiyet öncesi Türk devlet düzenini devam ettirmişlerdir.

Karahanlılar'ın hüküm sürdüğü dönemlerde başkenti Afganistan'daki Gazne şehri olan ikinci bir Türk devleti daha bulunmaktaydı. Gazneli Devleti'nin (969-1187) en güçlü dönemi ilk kez "Sultan" unvanını kullanan Gazneli Mahmut zamanı oldu. Hindistan üzerine birçok sefer düzenleyen Gazneli Mahmut, buraları Türk yönetimine alarak İslamlaştırdı ve böylece bugünkü Pakistan devleti'nin temellerini atmış oldu. Gazneli Mahmut'tan sonra gelen hükümdarlar bu parlak dönemi devam ettiremedi.

İslam dini ve medeniyetiyle tanışmaya başlayan Türkler, yeni devletlerini de içine girdikleri medeniyetin şartlarına uygun şekilde kurdular. Türkler temelde ve özde Türklük özelliklerini koruyarak İslami yönetim tarzını benimsediler. Orta Asya'dan getirdikleri müesseselerin ve geleneklerin yanında İslam kültüründen aldıkları müesseselere ve geleneklere de bünyelerinde yer verdiler. Türkler engin tecrübeleri sayesinde Türk ve İslam kültürlerini birleştirip, kaynaştırarak yeni bir devlet şekli oluşturdular. Bu sebeple "Karahanlı devleti Türk İslam devlet anlayışına geçişte bir köprü vazifesi görür. Bu geçiş Gazneliler ile devam etti, Selçuklularla tamamlanmıştır" (4). Türk İslam devletlerinin hâkimiyet anlayışı; askeri, sosyal, ekonomik, hukuki ve kültürel politikaları Arap ve Fars kökenli İslam devletlerinden farklıydı.

Türkler, kadın hukukundaki eski anlayışlarını İslami dönemde de aynen devam ettirmişlerdir. Türkler, İslam dünyasında kadın hukukunda da yenilikler getirmişlerdir. Eski Türklerde hatunlar da devlet yönetiminde söz sahibiydiler. Aynı otağları ve "buyruk" ları (bakan) vardı. Törenlerde kağanların yanında yer alırlar, devlet meclisine katılırlar, elçi gönderip elçi kabul ederlerdi. İslami dönemde de bu durum aynen devam etmiştir. Selçuklu Sultanı Melik şahın eşi, Karahanlı prensesi

Terken hatun devlet idaresinde son derece etkiliydi. Ayrı bir divanı (büro) vardı. Bazı meseleler onunla olgunlaştırıldıktan sonra sultana sunulurdu.

Türk devlet yönetiminde bilgi ve tecrübe ön planda tutulmuştur. Bunu için şehzadelerin (teğîn/melik) idaresine bir bölge verilirken yanlarına da “atabey” adında bilgili ve tecrübeli bir devlet adamı verilirdi. Melik adıyla anılan hanedan üyeleri buldukları bölgelerde merkezi idarenin küçük bir modelini oluşturmuşlardır.

Oğuzların Kınık boyuna mensup Selçuk Bey tarafından kurulan Selçuklu Devleti (1040–1157) bir diğer büyük Türk devletidir. Selçuklular Karahanlılar ve Gazneliler gibi iki Türk devletiyle üstünlük mücadelesine girdiler ve Türk birliğini kurmayı başardılar. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, 1055 yılında Abbasi Hilafet Merkezi Bağdat’a girerek be devlete son verdi. Abbasi halifesinin hem siyasi hem de dini otoritesi bulunuyordu. Abbasi halifesi siyasi yetkilerini Tuğrul beye devretti. Böylece ilk defa İslam dünyasında dini ve siyasi otorite birbirinden ayrılmış oldu. Bunun üzerine halife tarafından kendisine “Dünya Hükümdarı” unvanı verildi. Onun yerine geçen Sultan Alparslan Bizans İmparatorluğu’nu 1071 yılında Malazgirt’te ağır bir yenilgiye uğrattı. Bu zaferle Türklerin Anadolu’ya yerleşmeleri kesinlik kazandı. Selçukluların büyük hükümdarlarından Sultan Melik şah zamanında ise Selçuklu tarihinin askeri, siyasi, ilmi ve edebi alanda en parlak dönemi yaşandı.

Büyük Selçuklu Devleti’nin yerine kurulan en önemli devlet şüphesiz Anadolu Selçuklu Devleti’dir. 1078’de İznik şehrini merkez üs yaparak Anadolu’yu Türklere kazandırmaya çalışan Süleyman Şah, kısa sürede egemenliğini Anadolu’nun tamamına yaymayı başardı. Oğlu I. Kılıç Aslan zamanında Haçlı seferleriyle mücadele başlamıştır. Haçlılarla Anadolu Selçukluları arasında uzun yıllar mücadeleler devam etti. Sultan I. Alâeddin Keykubad zamanında ise Türk tarihinin en parlak dönemlerinden biri yaşandı. Selçuklu devletinde ülke, hükümdar ve ailesinin ortak malı idi ve hükümdarın adı Sultandı. Sultan Mensur’dan başlayarak hükümdarlık Halife’den alınmaya başlanmıştır. Ayrıca devlet yönetiminde vezirlik kurumu oluşturulmuştur. Karar organı divandır. Divanda devlet meseleleri görüşülür ve halkın sorunlarına çözümler aranırdı.

Selçuklu döneminde uçlarda ve sınırlarda yerleştirilmiş olan Türkmenler, Anadolu topraklarında irili ufaklı birçok beylik kurdular. Karaman, Germiyan, Hamit, Menteşe, Candar, Karesi, Saruhan, Aydın ve Osman oğulları bu dönemde Anadolu’da kurulmuş olan Türkmen beylikleriydiler. “Beylikler Dönemi” olarak adlandırılan bu dönemde Anadolu tamamıyla bir Türk yurdu haline geldi ve geniş ölçüde Moğol tahribatına uğramış olan ülkede yeni bir refah dönemi başladı. Nitekim Osmanlı Devleti bu sağlam temeller üzerinde kuruldu.

Aynı zamanda Doğu ve Güney’de ise her biri birer Türk devleti olan Akkoyunlular, Timurlular, Memluklar, Safeviler ve Karaman oğulları devletleri hüküm sürmekteydi.

Osmanlı Beyliği kısa sürede Anadolu’daki beylikleri birleştirerek Türk birliğini kurmayı başardı. Komşuları Bizans Devleti ile de mücadele eden Osmanlılar, bu nedenle önce Rumeli’ye geçtiler, Sultan II. Mehmet döneminde (1451–1481) İstanbul’u alarak (1453) Bizans İmparatorluğu’nun varlığını ve Ortaçağ’ı sona erdirdiler. Fatih Sultan II. Mehmet’le birlikte Osmanlı devleti 16. Yüzyılın sonlarına dek sürecek hızlı bir gelişme dönemine girdi. Yavuz Sultan Selim zamanında (1512–1520) Mısır fethedildi ve “Halifelik” Abbasiler’den Osmanlı hanedanına geçti.

Kanuni Sultan Süleyman zamanında (1520-1566), gelişmiş bir devlet teşkilatı kuruldu.

Ancak 16. yüzyıldan itibaren Rönesans ve coğrafi keşiflerle gelişen Avrupa'ya karşı ekonomik ve askeri üstünlüğünü kaybeden Osmanlı İmparatorluğu yeni gelişmelere ayak uyduramadı ve bu yüzyıldan itibaren dengeler Avrupa devletleri lehine gelişti. 19. yüzyılda başlayan milliyetçilik akımları ve Rusya ile bazı Avrupa devletlerinin Balkanlar'daki Hıristiyanları örgütleyerek ayaklandırmaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altındaki topraklarda bağımsız devletler oluşmasına neden oldu.

Osmanlı İmparatorluğu, Ortaçağ ve Yeniçağ boyunca devrinin en hoşgörülü yönetimini sağlayan bir devlet hüviyeti taşımaktaydı. Gerçekten de altı yüz yıl boyunca yönetiminde bulunan farklı din, dil ve ırktan insanları bir arada tutabildi, din ve vicdan özgürlüğü sağlayarak, bünyesindeki ulusların kültür ve dillerinin korunmasına imkân verdi. Ayrıca kendisinden önceki bütün Türk devletlerinin kültür, bilim, sanat ve devlet yönetimi birikimine sahip olarak uygarlık tarihine önemli katkılarda bulundu. Kendisine has mimarisi, taş ve ahşap oymacılığı, çinicilik, süsleme, minyatür, hat sanatı, ciltçilik gibi sanat alanlarında nadide eserler meydana getirdi. Hepsinin üstünde dünya siyasetinde yüzyıllarca etkili oldu.

“Osmanlı hükümdarlık telakkisi şüphesiz esas itibariyle İslami esasa dayanmakla birlikte eski Türk-Oğuz töresinden de önemli ölçüde etkilenmiştir” (5). Osmanlı Devleti'nde yönetim, merkeziyetçi, teokratik monarşi idi. Ülke hükümdar ve ailesinin ortak malıydı,, ancak Fatih Sultan Mehmet zamanında çıkartılan Kanunname-i Ali Osman ile bu usul kaldırılmıştır. Hükümdara Sultan, Padişah, Hünkâr, Han, Hakan, Bey, Gazi denilmiştir. Padişahların siyasi otoritelerinin yanı sıra, Yavuz Sultan Selim zamanından itibaren Halifelik kurumunun Osmanlı Hanedanı'na geçmesi ile dini otoriteleri vardı. Siyasi otoriteyi Sadrazam, dini otoriteyi Şeyh-ül İslam kullanırdı. Otorite, kuruluş döneminde zayıfken, yükselme döneminde, özellikle Fatih Sultan Mehmet ile, mutlak hale gelmiştir. Padişahın mutlak gücü 19. yüzyılda ferman olarak yayımladığı Senedi-i İttifak, Tanzimat Fermanı ve Kanun-i Esasi ile kısıtlanmıştır. Ancak hiçbirinin denetlenme olasılığı olmamış ve merkezi otoritenin gücünü yeniden kazandığı hallerde hükümsüz kalmışlardır.

Osmanlı Devletinde, hükümdarlık babadan oğla geçmekteydi, ancak Sultan I.Ahmet zamanında Veraset kuralı getirilmiştir. Osmanlı Devletinin karar organı, divan'dır; kurucusu Orhan Gazi'dir. Fatih Sultan Mehmet'e kadar Padişah başkanlık etmiştir ama daha sonra Sadrazamlar başkanlık etmeye başlamıştır. Sultan II. Mahmut zamanında kaldırılmıştır. Divanda devlet meseleleri görüşülür, halkın sorunlarına çareler bulunurdu. Üyeleri Padişah, Sadrazam, Vezirler, Kazaskerler, Defterdar, Nisancı, Şeyh-ul İslam (16.yy), Kaptan-ı Derya (16.yy), Reis-ül Küttab ve Yeniçeri Ağası'dır. Kazaskerler adalet, eğitim ve din işlerinden, Defterdar mali işlerden, Şeyh-ül İslam ise din işlerinden sorumluydu; Kaptan-i Derya donanma komutanı, Yeniçeri Ağası gencikürmay başkanıydı.

İki çeşit hukuk kuralı mevcuttu. Bunlar Örfî ve Şerî hukuk'tardı. Örfî hukuk gelenekler, örf ve adetler ve kanunnamelerden oluşuyordu. Şerî hukuk ise İslam hukuku idi. Hukukta birlik yoktu. Müslümanlar için Şeriat mahkemesi, Gayrimüslimler için cemaat mahkemesi, yabancı devletlerle çıkan anlaşmazlıkları çözümlenmek içinde kapitülasyon mahkemesi vardı. 19.yüzyılda mahkemeler birleştirildi. Mahkemelere kadılar başkanlık ederdi. Başkent İstanbul'du.

Ülke Yönetimi üç ana kısma ayrılmıştır. Bunlar merkeze bağlı eyaletler, özel yönetimli eyaletler ve bağlı hükümet ve beyliklerdir. Toprak yönetimi üç ana başlığa ayrılmıştır. Bunlar öşrü topraklar, haracı topraklar ve miri topraklardır. Öşrü topraklar Müslüman halkın, haracı topraklar Gayrimüslimlerin topraklarıdır. Miri topraklar, devletin mülkiyetinde bulunan topraklardır. Miri toprak sahipleri devletin kiracısı durumundadır. Toplum yapısı ikiye ayrılmış durumdadır. Müslümanlar "Tebaa", Gayrimüslimler "Reaya" olarak adlandırılmıştır. 19.yüzyılda Sultan 2.Mahmut herkesi "Tebaa" ilan etmiştir.

Osmanlı devletinde ilk kez Padişah otoritesinin kısıtlanması Senedi-i İttifak (1808) ile gerçekleşmiştir. Senedi-i İttifak, anayasal nitelikte bir belgedir. Padişah II. Mahmut yetkilerinin bir kısmını ayanlarla paylaşmıştır. Sultan II. Mahmut dönemindeki bir başka önemli ferman ise Tanzimat Fermanı'dır. Tanzimat Fermanı ile yargı, vergi ve askerlik konularında düzenlemeler yapıldı, sınırlı özgürlükler verildi, Mecelle adında bir medeni kanun yapıldı.

Bu dönemde yargı ikiye ayrıldı: Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve Şurayı Devlet. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye bugünkü Yargıtay, Şurayı Devlet ise Danıştay Görevini görüyordu. Divan kaldırıldı ve yerine Heyet-i Vükela getirildi ki, bugünkü anlamda Bakanlar Kurulu niteliğinde bir kurumdur.

Sultan II. Abdülhamit zamanında Kanun-i Esasi (1876) hazırlandı ve yürürlüğe girdi. Bu bir ferman anayasadır. Bu anayasa ile yasama organı Meclis-i Umumi adında bir meclis oldu. Bu meclis kendi içinde Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan olarak ikiye ayrıldı. Heyet-i Ayan, Padişah tarafından atanan, saygın kişilerden oluşuyordu ve ömür boyu görev yapıyorlardı. Heyet-i Mebusan ise her elli bin kişiyi temsilen bir vekil dört yıllığına seçiliyordu.

Osmanlı devletinin I. Dünya savaşında yıkılması ve kurtuluş savaşı sırasında İstanbul'daki Mebusan Meclisinin düşman tarafından kapatılması sebebiyle, Mustafa Kemal Atatürk'ün girişimleri ile Misak-ı Milli sınırları izinden sesilmiş vekillerin katılımı ile 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da, Büyük Millet Meclisi toplandı. Çabuk ve etkili kararların çıkabilmesi için Meclis Hükümeti sistemi uygulandı. Meclis başkanı ve aynı zamanda devlet başkanı olarak Mustafa Kemal Atatürk seçildi.

20 Ocak 1921 tarihinde ilk anayasamız ilan edildi. Teşkilat-ı Esasiye adlı kanunun en önemli özelliği, "Milli Egemenlik" prensibine ülkemizde ilk kez yer vermesidir. Tasarının birinci maddesi "Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir" der. Kuvvetler birliği ilkesine dayanır. Kısa ve klasik hakları içermeyen bir anayasadır. O zamanki olağanüstü halin gerektirdiği şekilde oluşturulmuştur. Klasik temsil usulü benimsenmiştir.

20 Nisan 1924 tarihinde Cumhuriyetin ilk anayasası ilan edildi. 1924 anayasasında, eksik bırakılan klasik hak ve özgürlüklere bu anayasada yer verilmiş, kuvvetler ayrılığı prensibi getirilmiştir. Ayrıca devlet başkanlığı ve başbakanlık makamları oluşturulmuştur. Bu anayasa, Meclis Hükümeti sisteminden parlamenter sisteme geçişi sağlamıştır.

1946 yılında Türkiye'de ilk demokratik seçimler yapılmış ve Demokrat Parti iktidara gelmiştir. Türkiye'de 1960 ve 1980 yıllarında iki kez askeri darbe olmuş ve müteakiben birer kurucu anayasa niteliğinde olan 1961 ve 1982 Anayasalar hazırlanmıştır.

Kaynaklar

1. Bak J. Documents, s.49-53
2. Thomsen W. Inscription de l'Orkhon, Helsingfors, 1896.- S.105
3. Orkun H.N. Eski Türk Yazıtları.- Ankara, 1994.- S.14
4. Türkler// Türkler Ansiklopedisi.- Ankara, 2002.- C.5.- S.147
5. İnalçık H. Osmanlı Padişahı.- SBT'D, XIII, (1958).- S.68-79

Статья поступила в редакцию 20.03.2009: